

Socialdemokratisk politik och socialdemokratiska väljare

AV BJÖRN VON SYDOW

En av de mest intressanta frågorna i politik är samspelet mellan partiets politiska ståndpunkter och det stöd som partierna får från medborgarna.

För nutida förhållanden i demokratierna ger opinionsundersökningarna och väljarundersökningarna åtskilligt. För gångna tider och långsiktiga trender har vi däremot ofta *antingen* undersökningar av ideologi och politik *eller* studier av väljarbeteende. Det är sällan som dessa olika undersökningar låter sig passas ihop, så att man får detaljerade svar på frågan hur väljarna ställer sig till partiernas ståndpunkter. Inte minst är det sällsynt med undersökningar som systematiskt visar hur partier får mer eller mindre stöd allt eftersom deras ideologi och politik varierar.

Jag menar att vi för svenska förhållanden i dag står inför möjligheten att göra en sådan jämförelse i ett historiskt perspektiv. Det gäller hur väljarna reagerat på olika tendenser i socialdemokratins politik. Underlaget för en sådan iakttagelse är *dels* Diane Sainsburys nyutkomna avhandling: *Swedish Social Democratic Ideology and Electoral Politics 1944–1948. A Study of the Functions of Party Ideology* (Stockholm 1980); *dels* Leif Lewin, Bo Jansson, Dag Sörbom: *The Swedish Electorate 1887–1968* (Uppsala 1972).

Först några presenterande ord om Sainsburys undersökning. Författaren redovisar innebörden i 1944 års partiprogram och efterkrigsprogrammet av samma år i ett långsiktigt idéperspektiv. Hon jämför också de två programmen med varandra. Hon redovisar de andra svenska partiernas politik omkring 1945. De borgerliga partiernas övergång till olika varianter av socialliberalism får klar belysning, kommunisternas varierande politik likaså. Hon visar också indirekt men tydligt, att kampanjen före 1946 års kommunal- och landstingsval i all huvudsak var en första rangens rikspolitisk valrörelse. Redan då var denna aspekt av det "kommunala sambandet" fullt tydlig.

Huvuduppgiften som författaren ställt sig är emellertid att fingranska dels den svenska socialdemokratins ideologi som den framträdde i framför allt de två programdokumenten, dels den politik som SAP drev i valrörelserna 1944, 1946 och 1948. Huvudfrågorna för undersökningen är: Vilken roll spelar denna ideologi för politiken i en valrörelse? Och vilken verkan har å andra sidan denna "valpolitik" på ideologin?

De empiriska resultaten är följande (s 169–170): Begreppen frihet, demokrati och rättvis fördelning förändrade innehåll från att i partiprogrammet mest vara "negativa" åtgärder till att i valinformationen kompletteras av "positiva" åtgärder.

Partiprogrammets *frihet* sysslade således med att avskaffa beroende. Valinformationen ägnade sig åt de positiva sidorna av frihet; till skillnad från partiprogrammet lade man här tonvikten vid de materiella förutsättningarna för frihet, liksom frihet från ekonomiskt tvång. Förändringen låg i att valinformationen betonade *jämlikhet* i frihet.

På samma sätt var det med *demokrati*. I partiprogrammet handlade det mest om att avskaffa privilegier. Det fanns med i valinformationen också, men där tillkom också demokrati i meningens självbestämmande, ledning och möjligheter. Kravet på demokrati vidgades från att i partiprogrammet mest handla om ekonomi till flera samhällsområden.

Och lika tydligt: partiprogrammet talade om *utjämning* mest som att ta från de privilegierade; valinformationen talade mest om att lyfta de breda lagren.

Partiprogrammet handlade om *socialisering* av produktionen och ändring av ägandet. Valpolitiken lade till socialisering av konsumtionen och fördelningen, liksom av vissa maktfunktioner av ägandet, framför detta i sig. Valinformationen var välvilligare till privat ägande, än vad partiprogrammet var.

I partiprogrammet innebar *planhushållning* statsmakernas ledning av de ekonomiska aktiviteterna och till en mindre del en expansion av offentligt ägande. I valinformationen låg tonvikten vid planhushållning i åtgärder för att öka efterfrågan och produktion.

I allt detta fanns en genomgående trend, menar Sainsbury; en väsentlig förändring i hela frågan om mål och medel för SAP. Valinformationen bekräftade visserligen de medel som partiprogrammet anvisade, men lade till nya medel för att nå arbetarrörelsens mål. Medlen fick inbördes andra prioriteringar. I valpolitiken fick statsmakernas interventionalism och reformer vara själva huvudmetoden för att förbättra samhället. Så låg inte tonvikten i partiprogrammet av 1944, fast redan detta innebar en betydande rörelse i denna riktning jämfört med 1920 års.

De för SAP traditionella relationerna mellan mål och medel fick således vika i valpolitiken. Socialisering och planhushållning presenterades 1944–46 för väljarna inte som allmänna medel för att nå grundläggande mål, utan som specifika åtgärder, lämpade för att lösa speciella uppgifter och ge materiell välfärd. Enligt författaren karaktäriserades 1948 års valrörelse av att socialdemokratins grundläggande syften hölls praktiskt taget åtskilda från de aktuella medel, som man stod för.

Därmed går det dock inte alls att säga att socialdemokratins socialistiska ideologi upplöstes i en allmän välfärdspolitik eller socialliberalism.

I vissa stycken kom nämligen valpolitiken snarare att förstärka vissa traditionella aspekter av den socialdemokratiska ideologin. Man kan t o m säga att partiprogrammet av 1944 delvis förbigått vissa gängse socialdemokratiska jämlikhets- och kollektiveringsaspekter, som valpolitiken 1944–48 dock tog upp. Det gällde t ex levnadsförhållandena för jordbrukets folk och tjänstmän. 1944 års partiprogram utvecklade heller inte den offentliga sektorn på ett sätt som socialdemokratin dock traditionellt gjort i sin ideologi, men även här gick således valpolitiken längre än programmen (s 171–176).

Vidare förelåg fortfarande betydande skillnader mellan den socialdemokratiska valpolitiken och de borgerliga partiernas socialliberala politik.

Den socialdemokratiska valpolitiken innebar däremot således en förändrad prioritering av medel jämfört med ideologin i programskrifterna av 1944. Socialiseringsbegreppet i SAP:s ideologi

förändrades på det sättet från att i program främst ha inneburit en kollektivisering av produktionen till att i valpolitik innebära en *serie* kollektiviserande åtgärder. På ett likande sätt förhöll det sig med begreppen frihet och ekonomisk demokrati. De fick en *vidare* mening genom valpolitiken jämfört med programskrifterna. Wigforss och Erlander hävdade t ex i sin valinformation i mitten av 1940-talet att full sysselsättning och bättre utbildningspolitik genom offentliga åtgärder ökade den enskildes frihetsfär. Det var en linje som några år senare blev kärnan i partiets ideologi (den presenterades först som valpolitik från 1954, sedan i partiprogrammet av 1960 och slutligen (!) i handlingsprogrammet "Resultat och reformer" 1964).

På ett liknande sätt förändrades synen på statligt ägande och planhushållning. Valpolitiken vid mitten av 1940-talet angav att dessa ting kunde komma ifråga endast som medel för mera begränsade och praktiska reformer. Det var en begränsning jämför med partiprogrammet av 1944, för att inte tala om 1920 års partiprogram.

Sainsburys undersökning visar samtidigt att ideologiska budskap spelade en viktig roll överhuvud i valrörelserna och att ideologins sätt att verka då inte kan beskrivas som ett sätt att ge olika väljargrupper vad som är mest gynnsamt ur blott och bart synvinkeln att locka så många väljare som möjligt till partiet. Att förklara och förverkliga partiets egen ideologi, som visserligen alltid är under utveckling, var i själva verket en av huvudstrategierna i valrörelsepolitiken hos socialdemokraterna vid denna tid.

Slutsatsen av den huvudfråga som Diane Sainsbury ställt sig är således att ett partis ideologi, i det undersökta fallet, faktiskt har påverkat partiets "valpolitik". Å andra sidan har partiets valpolitik i ett längre perspektiv också påverkat partiets ideologi.

Jag har endast en erinran gentemot författarens uppläggning av sin stimulerande och förtjänstfulla undersökning. – Vad är valpolitik? I undersökningen får man intrycket att den socialdemokratiska partiledningen någon tid före ett val fastställer riktlinjer för sin argumentation. Författaren ger oss intrycket att "valpolitik" ("electoral politics") är en bestämd dimension av politiskt handlande som författaren sedan jämför med programskrifterna.

Men jag tror att det är en ganska orealistisk uppläggning. Verkligheten ser snarare ut så här: i det socialdemokratiska partiets ledning finns en

krets personer som sitter i de formellt beslutande organen. De är i allmänhet ideologiskt medvetna personer – inte minst var det fallet 1944–48. De gör framför allt en sak 1944–48: de regerar.

De ledande politikerna med partiordförandenstatsministern och finansministern i spetsen tvingas gå på gång, varje dag, till prioriteringar och avvägningar på olika samhällsområden och till avvägningar mellan problem och lösningar på olika fält av samhällslivet. Till den delen använder de i högsta grad, ja mest, sina ideologier, d v s värdesystem och verklighetsuppfattningar.

Det är i denna process som politik som handlingar – eller uteblivna handlingar – kommer till. Det är också egentligen här som grunden lägges för vilken utformning man skall försöka ge det som Sainsbury kallar för "valpolitik", d v s hur man skall *argumentera* i valrörelserna vartannat år. Har partiledningen egentligen särskilt stora möjligheter att bedriva en valrörelse, som skiljer sig från de handlingar man tidigare, i regerandet, faktiskt vidtagit eller låtit bli att vidta? Jag tror inte det.

Om det därför rådde någorlunda god överensstämmelse mellan valpolitiken i Sainsburys mening och den praktiska politik som SAP faktiskt förde, blir författarens jämförelse mellan denna och ideologin i programskrifterna egentligen ännu mer intressant. Jag menar dock att författaren genom att använda sitt begrepp "valpolitik" gjort undersökningen en del mer realistisk än som hade varit lämpligt. Det beror alltså på att det inte är i valrörelser, ens i planeringen för dem, utan före och efter valrörelserna som partiernas faktiska politik fastlägges – och som sedan kan jämföras med ideologin i t ex programskrifter.

Hur slog då den socialdemokratiska valpolitiken bland medborgarna 1944–48? Valresultaten 1944, 1946 och 1948 blev ju 46.6, 44.4 och 46.1 procent.

Om vi utgår från Lewin/Jansson/Sörbom "The Swedish Electorate 1887–1968" kan följande väljarsociologiska förändringar noteras beträffande valen 1944 och 1948 (t ex s 144, 151–156, 168–171, 184, 219, 242, 252–53):

- 1944 förlorade SAP både bland företagare och tjänstemän, liksom bland arbetare: de förstnämnda gick till högern och de senare till kommunisterna.
- 1948 förlorade SAP ytterligare bland företagare och tjänstemän: dessa gick sannolikt nu till folkpartiet.

- 1948 vann emellertid SAP den helt övervägande delen av en tioprocentig ökning av valdeltagandet: detta var i all huvudsak industriarbetarhushåll.
- Denna ökning bland industriarbetarna räckte i stort sett till för att motverka de förluster som SAP 1944–48 gjorde till andra partier och den del av det ökade valdeltagandet 1948 som kom även högern och bondeförbundet till godo.

Enligt Lewin m fl fick faktiskt SAP först i valet 1948 ett aktivt stöd från mer än hälften av industriarbetarehushållen. Industriarbetare- och lantarbetarhushåll utgjorde i och med detta också uppemot 95 % av partiets valmanskår. Andra grupper blev små i SAP:s väljarkår, liksom SAP blev svagt bland tjänstemän, företagare och bönder. Dessa förhållanden föreblev enligt Lewins undersökning i huvudsak bestående 1948–1968.

Men bortsett från valet 1936 skiljer sig de väljarsociologiska förhållandena 1948–68 ganska mycket från tiden före 1948. Inte minst gäller det valet 1944. Då hade SAP ett mera utbrett, men sjunkande stöd i medelklassen, men också ett väsentligt svagare stöd – genom lägre valdeltagande – bland industriarbetarna. Antagligen gällde det samma för valet 1946, för valdeltagandet var då ännu väsentligt mycket lägre än 1948.

Frågan är då vilken roll de ideologiska förhållanden spelade, som Diane Sainsbury redovisar för valen 1944–48? Vilken ideologisk profil gav upphov till valresultatet 1948 med dess bestående struktur jämfört med valresultaten 1944 och 1946? Det gäller då både vad socialdemokraterna själva sade och vad oppositionen sade om SAP, ideologiskt sett. Går vi till Sainsburys undersökning ser vi följande:

1944 års valrörelse präglades av att SAP ansattes från två håll. De borgerliga anklagade för socialisering med efterkrigsprogrammet som tillhygge; kommunisterna angrep SAP med motsatta anklagelser – för lite av socialism (Sainsbury s 49–58). SAP sökte för egen del på efterkrigsprogrammets grund klagöra intentionerna med framför allt full sysselsättning och socialpolitik. Sainsbury framhåller vidare att vad gäller de *ideologiska* delarna av den socialdemokratiska valrörelsen var det tydligt att dessa, särskilt de mest radikala, inte hade formen av specifika handlingsförslag. De delar av den socialdemokratiska valrörelsen som gick i ideologiska tecken, hade som kännetecken *allmän* strävan till samhällsningrepp och planhushållning när det gällde sysselsättningen, jordbruk, bostäder (Sainsbury s 58–61, 76).

1946 års valrörelse kom att likna 1944 års, ehuru kommunisterna inte ansatte SAP lika mycket. Efterkrigsprogrammet blev däremot på nytt föremål för angrepp från de borgerliga: man specificerade med statsingreppen och skatterna. Det var nu den egentliga PHM-kampanjen pågick. Socialiseringsförslagen i efterkrigsprogrammet var emellertid inte heller nu utformade i konkreta regeringsförslag. Socialdemokraterna hade egentligen endast en konkret beslutad efterkrigsreform att hänvisa till. Det var folkpensioneringen, som dock inte skulle träda i kraft förrän 1.1.1948. SAP försvarade således på nytt efterkrigsprogrammet och detta gjordes till den viktigaste socialdemokratiska punkten i valrörelsen. Särskilt angav man därvid dels de framtida reformerna, dels frågan om högre effektivitet och demokrati i näringslivet. Man tycktes nu också differentiera sitt budskap till olika typer av möjliga anhängare (Sainsbury s 82–96, 102–103, 109–110).

Slutligen 1948 års val: Vid 1947 års riksdag beslutades en mängd sociala reformer, många med första genomförandedag 1.1.1948. Det var bl a sjukförsäkring, bostadsbidrag och barnbidrag. (Sjukförsäkringen uppsköts vad gäller genomförandet). Jordbrukspolitiken och bostadspolitiken fick nya riktlinjer. Samtidigt lämnade SAP de mer traditionella socialiseringsförslagen i efterkrigsprogrammet. Dock inte "Wigfors' skattesystem", dvs de höjda skatterna på höga inkomster och förmögenheter.

1946–47 drabbades samhällsekonomin av en kraftig inflationsvåg och valutautströmning. Den eliminerades emellertid våren 1948 genom bl a lönestopp, nya skatter, skärpt byggnadsreglering och i viss mån nya ransoneringar (1947). Valrörelsen kom att handla om den ekonomiska politiken i ljuset av ideologierna. Oppositionen talade om "vanstyret".

När socialdemokraterna 1948 använde sloganen "Vrid inte klockan tillbaka", förtydligade de ofta med kraven på att den fulla sysselsättningen inte fick offras i syfte att skapa samhällsekonomisk balans, liksom att välfärdsreformerna skulle fortsätta, bl a genom längre allmän semester. Detta var en klar skillnad jämfört med de socialliberala partierna, som visserligen inte ville upphäva några redan införda reformer, men som heller inte angav några nya reformer som aktuella. Socialdemokraterna förde också en kraftig kampanj mot kommunisterna i flera avseenden.

De socialdemokratiska ideologiska momenten

blev 1948 inte längre efterkrigsprogrammet och dess socialisering utan att kommande sociala reformer och (stram) ekonomisk politik av staten var ett sätt att fortsätta demokratiseringen av samhället (Sainsbury s 116–132, 135–137, 141–144).

Ser man bara till de relativa procentsiffrorna kunde ju 1948 års valutgång te sig som en motgång för SAP, låt vara att man behöll regeringsmakten. Men om man utgår från Lewins undersökning är 1948 års valutgång en framgång för socialdemokratin. *SAP fick för första gången efter det att man blivit ett stort parti omkring 1911 ett aktivt stöd av en majoritet bland industriarbetarna – den största och den "egna" samhällsklassen.*

Enligt min bestämda mening är orsaken till detta framför allt den politik som socialdemokratin stod för 1948. Det var den uttalade politiken för full sysselsättning, de sociala reformerna (inklusive pris- och lönestoppet 1948) som mobiliserade nya grupper i arbetarklassen till politisk aktivitet – och till socialdemokratin, därför att socialdemokratin tedde sig som garantin för social trygghet och rättvisa.

Detta står i kontrast till 1944 och 1946. Då besitter SAP nya program, men förmår inte klargöra vari det värdefulla ligger i dessa, vare sig för flertalet industriarbetarehushåll eller i medelklassen. Programmen eller ideologin i sig ledde inte till ökat stöd för socialdemokratin, snarare tvärtom. De borgerliga partierna och kommunisterna riktade teoretiska invändningar mot dessa principiella program, och socialdemokratin kunde inte hänvisa till konkreta ställningstaganden.

Det var heller inte kommunisternas kupp i Tjeckoslovakien 1948 som spelade över svenska kommuniströster i valen 1944 och 1946 till socialdemokraterna här hemma. Enligt Lewins undersökning torde dessa kommuniströster 1948 ha gått till folket.

Lägger man därför samman Sainsburys noggranna redovisning av den ideologiska utvecklingen 1944–48 med Lewins undersökning om väljarnas politiska handlande, får man underlag för några viktiga slutsatser.

1944 års program och den politik som anvisades där ledde till förluster av medelklassgrupper, utan att samtidigt skapa ökat stöd för SAP bland arbetare. Antagligen var det de traditionella men ännu oförverkligade socialiseringsinslagen i efterkrigsprogrammet som gav den effekten.

1948 har SAP lämnat *dessa socialiseringsförslag, bortsett från den skärpta progressiva be-*

skattningen. "1948 års" politiska program verkade däremot politiskt aktiverande på medborgarna; främst arbetare mobiliserades till att ta del i det politiska livet som aldrig förr. Det var säkert för att värna om det vunna reformarbetet och för att fortsätta den vägen, nu när man kunde se rent praktiskt vad folkpensioner, barnbidrag och full sysselsättning – utan inflation – betydde.

Socialdemokratin fick 1948 så många arbetarröster att man förblev det enda riktigt stora partiet i Sverige. Man behöll regeringsmakten. Men socialdemokratin fick 1948 också en entydig arbetarstruktur i sin väljarkår, vilket gjorde att man inom partiet nu också kunde urskilja ett mera entydigt ideologiskt uppdrag från dessa sina väljare. (Sak samma gällde tidigare i viss mån valet 1936, men *inte* valen därefter t o m 1946).

Det var den politik som Erlander omkring 1955 skulle ideologiskt utveckla kring slagordet "det starka samhället". Det var full sysselsättning utan inflation och ökande social trygghet genom den offentliga sektorns expansion. Sainsbury framhåller hur tydliga spåren är till 1948 års valrörelse.

Men uppdraget från arbetarklassen till socialdemokratin år 1948 hade också en annan innebörd. Uppdraget gällde *social* rättvisa och trygghet, genom kollektiva metoder, men inte företagssocialiseringar och planhushållning av det slag som programmen av 1944 *också* hade innehållit. I de delarna hade programmen och ideologin underkänts vid valen 1944 och 1946. Åtminstone hade inte en majoritet av arbetarklassen då engagerat sig för

den formen av socialism. Det var först när socialismen tog sig synbara uttryck som den offentliga sektorns välfärdsrättvisa, som socialdemokratin skapade det politiska deltagande, som var dess yttersta syfte med några ord av Ernst Wigforss 1949: "Socialpolitik är en form av socialistisk utjämning som helt fyller sin uppgift först när den leder till ökad vilja och förmåga att aktivt ta del i samhällsbyggandet".

Och lite tillspetsat: det var först den socialdemokratiska politik som SAP nått fram till så sent som 1948 som kom att göra det socialdemokratiska arbetarpartiet till just arbetarnas parti! Det var denna politik som blev partiets ideologi 1948–1968 och som därmed blev grunden för majoritetsställningen denna tid.

Denna politik innebar prioriteringsförskjutningar jämfört med den ideologi som ännu 1944 uttrycktes i de två programdokumenten från det året. Men "1948 års politik" innebar för den skull inte någon socialliberalism av det slag som de borgerliga partierna stod för vid denna tid. De nya tonvikterna i den socialdemokratiska politiken, som framför allt Erlander kom att ideologiskt formulera den, var en politik som strävade efter rättvisa och trygghet i meningen jämlikhet genom kollektiverande metoder, framför allt via den offentliga sektorn.

Diane Sainsburys avhandling anmäldes i Statsvetenskaplig Tidskrift 1982:2 av Sten Berglund; recensionen följdes av ett replikskifte mellan Sainsbury och Berglund. *Red.*